

MANIPULACIJA PREDRASUDAMA I MITOVIMA: PRIMJER VUKOVARA

Renato MATIĆ, Anita DREMEL, Mateja ŠAKIĆ

Uvod

Vukovar¹ je po mnogočemu jedinstvena stvarnost, iako postoje brojna mjesta i gradovi koji trajno simboliziraju nepokornost sili i želju da se sloboda obrani i uz najvišu moguću cijenu. Ipak, među simbolima je otpora diljem svijeta teško pronaći takav simbolički i iskustveni sadržaj kakav u sebi sjedinjuje Vukovar, koji je izdašno korišten za manipulaciju i moralno poduzetništvo nemoralnih društvenih aktera.

Još u vrijeme dok je sustavno razaran, samom gradu i njegovim stanovnicima počele su se »lijepiti« etikete koje su u različitim okolnostima služile kao referentni okvir raznovrsnim pokušajima instrumentalizacije. Po potrebi su ljudi koji su otjerani iz svojih domova bili »jadni i bespomoćni«, po potrebi samo neradnici i paraziti svih ostalih građana, ili se pak njihovim potrebama pravdala nemogućnost ulaganja u razvojne projekte. Nisu se propuštale prilike da se akter pokojeg kriminalnog događaja opiše riječima »počinitelj je navodno vukovarski branitelj« ili »vukovarski prognanik« i tome slično. Jednako tako, kad bi komu zatrebali dodatni politički bodovi, patetično bi kovao takve hvalospjeve Vukovaru i njegovim građanima kakve je bilo uistinu teško podnošljivo slušati. Strateško bi manipuliranje nerijetko uključivalo i fabulaciju različitih *spinova* kojima se skretala pozornost s aktualnih ekonomskih i političkih afera, korupcija ili pronevjera.

Tema je ovoga rada manipulacija simboličkim kapitalom (Bourdieu, 2011.) i moralno poduzetništvo (Becker, 1963.) u ratnom i poslijeratnom hrvatskom društvu na primjeru vukovarskog iskustva, a cilj je analize razotkriti manipulaciju predrasudama i mitovima kojima su se pokušavali prikriti i realizirati različiti partikularni interesi, kao i posljedice takve manipulacije za žrtve ratnog nasilja i za cjelovitu istinu o Vukovaru.

¹ U tekstu će se pojam *Vukovar* koristiti za ukupnu simboličku i iskustvenu stvarnost koja se veže uz grad i njegove građane, dok će se za sam grad kao toponim naglasiti *grad Vukovar* ili jednostavno *grad*.

Prvi dio teksta definira osnovne pojmove kao što su moralno poduzetništvo, predrasude, i manipulacija predrasudama. Potom se pokušava odgovoriti na pitanje kako izgleda struktura manipulacije te kako se odvija proces manipulacije tj. kako se upravlja predrasudama i mitovima prikrivajući prave namjere i posljedice. U trećem se dijelu raspravljaju uzroci otpornosti i dugotrajnosti struktura manipulacije, a potom se govori i o razotkrivanju manipulacije te o standardnim reakcijama manipulatora kojemu se razgrađuje struktura manipulacije. Zaključak je poklonjen razmatranju o društvenim posljedicama koje za sobom ostavljaju različiti oblici manipulacije predrasudama i mitovima.

Osnovni pojmovi i struktura manipulacije

Predrasude je moguće razumjeti kao »konačne istine« o nekome ili nečemu, koje služe kao kriterij i polazište svake diskusije i akcije. Anthony Giddens (2007.) definira predrasude kao prethodno stvorena shvaćanja koja se uglavnom temelje na prepričavanjima, a ne na izravnim dokazima, a koja se odnose na mišljenje ili stajališta pripadnika određene skupine o pripadnicima druge skupine. To su mišljenja otporna na promjenu čak kada se suoče s novim informacijama, pa će netko tko ima predrasude o određenoj skupini odbiti saslušati razumno pojašnjenje.

Julia i David Jary (1995.) definiraju predrasude kao bilo koje mišljenje ili stav koji je neutemeljen u činjenicama. Pojam ima tendenciju vezivanja uz negativne konotacije i zbog toga što su mišljenja onih koji imaju predrasude neosnovana i zbog toga što nisu formirana na temelju iskustva iz prve ruke. Predrasude su povezane s tipom личности i pripadnošću grupi, i kao što je to slučaj sa svim stavovima, rezultat su društvenog učenja u obitelji i drugim društvenim grupama u kojima postoji prilika za oblikovanje, kao i snažan pritisak prema konformizmu. Budući da sklonosti predrasudama nisu dokazano nužan dio našeg biološkog naslijeđa, većina je autora suglasna da se sadržaj predrasuda uči.

Za razumijevanje je predrasuda posebno značajno naglasiti kako su osobe sklone predrasudama imune na argumente te da njihov pretežito emocionalni diskurs značajno otežava ili potpuno isključuje mogućnost dijaloga. Slikoviti prikaz »diskusije« s predrasudama opterećenom osobom koji navodi Gordon Allport 1954. u *The Nature of Prejudice* (prema Aronson, Wilson i Akert, 2005.) može nam ovdje dobro poslužiti za ilustraciju argumenta:

OSOBA 1: *Problemi sa Židovima su u tome što se brinu samo o svojoj grupi.*

OSOBA 2: *Ali dokumenti kampanje »Community Chest« pokazuju da su oni za opće dobrotvorne aktivnosti u zajednici, u odnosu na njihov broj, darivali nesebičnije nego nežidovi...*

OSOBA 1: *To pokazuje da uvijek nastoje kupiti usluge i nametnuti se u poslove kršćana. Ne misle ni na što drugo osim na novac, zbog toga ima tako puno Židova bankara.*

OSOBA 2: *Ali nedavno istraživanje pokazuje da je postotak Židova u bankarskim poslovima zanemariv, puno manji negoli postotak ne-židova.*

OSOBA 1: *To je upravo to: oni nisu sposobni za ugledne poslove, oni su samo u filmskoj industriji ili vode noćne klubove.*

Nizovi predrasuda poput netom navedenih kreiraju *mit*² koji se može definirati kao samoodrživa konstrukcija sastavljena od predrasuda, a koja služi kao polazišna struktura, neupitna vrijednost, koju ne samo da nema potrebe dokazivati, već se svaki pokušaj daljnjeg razmišljanja odbacuje jer predstavlja *reviziju konačne istine*.

Iznimno uspješan oblik »upravljanja« ili manipulacije predrasudama i mitovima ostvaruje se u okviru moralnog poduzetništva, koje se raspravlja iz perspektive socijalnog konstruiranja legitimacija za fundamentalno nelegitimne aktivnosti primarno političke elite. Moralnim poduzetnicima Howard Becker (1963.) naziva članove društva koji posjeduju moć kreacije i nametanja društvenih normi, a Stanley Cohen (1973.) tako naziva osobe koje pokreću moralnu paniku provocirajući snažan osjećaj što ga izražava veći broj ljudi prema određenoj društvenoj skupini koja, kako se čini, u nekom trenutku prijeti društvenom poretku. Pojam moralnog poduzetništva u ovome se značenju teorijski zasniva na simboličko-interakcionističkom i *interpretativnom* naslijeđu, a riječ je o reakcijskom pristupu definiranju nepodobnog (ali i devijantnog i kriminalnog) i o procesima etiketiranja i stigmatiziranja kao snagama provođenja simboličkog terora nad Drugim.

Društveni akteri na području kulturne proizvodnje, poput umjetnika, znanstvenika i sportaša, kao i akteri koji na ekonomskom području proizvode novu vrijednost i zapošljavaju ostale članove društva imaju kapacitet ponuditi kreativnu ideju, vještinu ili umijeće, što ostali članovi društva prepoznaju i kupuju kao konkretnu vrijednost i korist. Spomenuti društveni akteri uglavnom žive od svog rada, a ponekad ostvaruju i zavidnu materijalnu dobit, ugled i društveni utjecaj. Aktivnost koju takvi društveni akteri nude i prodaju u najširem je smislu moguće nazvati poduzetništvom. Nasuprot njima, pojavljuju se akteri koji ne mogu ponuditi ništa novo i ne mogu potaknuti stvaralačku akciju koja bi rezultirala konkretnim dobrom ili novom vrijednošću. Ipak, ne odustaju od ambicije da uz

² Oslanjamo se na tradiciju konceptualiziranja mita kao sredstva legitimacije društvenome poretku (usp. Malinowski, 1944.) i na strukturalističku tradiciju (usp. Barthes, 1957.) koja ih vidi kao sredstva kojima se određena kulturna predodžba prikazuje kao prirodna.

svoje ime vežu bogatstvo, ugled i moć te, kako bi to ostvarili, pribjegavaju aktivnostima koje ne rezultiraju vrijednostima ili dobrom za sve ili za širi krug ljudi, već isključivo za njih same, užu grupu suradnika te neke odabrane sljedbenike ili istomišljenike.

Jedna je od najuspjelijih djelatnosti u okviru moralnog poduzetništva proizvodnja sumnjivih i nepoćudnih društvenih članova ili skupina, tj. dežurnih krivaca i neprijatelja. U tako kreiranoj društvenoj klimi sva se energija moralno poduzetničkih aktera može usmjeriti ostvarenju specijalnih i privatnih interesa, a odgovornost za posljedice takvog djelovanja, tj. problema s kojima se potom suočava ukupna zajednica, uspješno će se pripisati unaprijed označenim »neprijateljima«. Dovoljno je prisjetiti se desetljećima eksploatirane fraze, bez koje nije mogao proteći niti jedan politički govor, o »prijetnjama koje dolaze od svih mogućih unutarnjih i vanjskih neprijatelja«. Usporedno s opisanim aktivnostima, moralno poduzetnički akteri izgrađuju klimu o vlastitoj nezamjenjivosti, a nerijetko i o svojoj mesijanskoj ulozi u borbi protiv *sila zla*.³ Kako bi se klima ugroze održala⁴ potrebno je uvijek iznova inducirati neki nov oblik moralne panike i tako trajno kod sljedbenika pobuđivati osjećaj neizvjesnosti i napetosti, tj. režirati »...epizode široko rasprostranjene tjeskobe, straha i moralnoga ogorčenja koje su potaknute očigledno beznačajnim događajima« (Abercrombie, Turner i Hill, 2008., 216). Abercrombie, Turner i Hill nadalje podsjećaju kako panika ima dugu i raznoliku povijest, od lova na vještice u 16. stoljeću do strahova vezanih uz uživatelje droge ili ulične prijestupnike u suvremenom društvu. Obično se sastoji od identifikacije narodnog demona kojeg se smatra odgovornim za bilo koju moralnu ili društvenu štetu koja se dogodila. Zahtijeva se kažnjavanje ili ponovna uspostava pravih moralnih vrednota. Ti zahtjevi mogu poprimiti oblik moralnog križarstva (primjerice protiv alkohola ili droga) koje predvode moralni poduzetnici koji od ispravljanja percipiranog zla nastoje učiniti svoje »životno djelo«. Stoga se u daljnjem tekstu pokušavaju locirati položaji u društvenoj strukturi na kojima se moralno poduzetnička aktivnost najčešće koristi u društvenoj stvarnosti. Zato prije svega valja odgovoriti na pitanje koji društveni akteri s najmanje rizika ostvaruju profit od različitih oblika moralnog poduzetništva.

Poduzetničko upravljanje predrasudama i mitovima

Upravljanje predrasudama i mitovima vještina je koju mnogi usavršavaju i razvijaju. Kao što je za postolarski zanat, uzgoj voća, liječničku praksu ili znanstve-

³ O socijalnim učincima mesijanskog i apokaliptičnog diskursa pisao je još Benjamin (1971.).

⁴ O ovome je vrlo korisno pisao Frank Furedi (2008.).

no nastavni rad nedvojbeno potrebna vještina, tako se u nekim specifičnim društvenim okolnostima svojevrsnom vještinom i sposobnošću promoviraju politički komesari ili partijski dužnosnici koji se specijaliziraju za prokazivanje i progono, stvaranje moralne panike, logističku pripremu noćnih akcija jurišnih odreda i tajnih policija. Trend se nastavio do današnjih političara koji perpetuiraju dokazan i iskustveno provjeren model. Pritom je potpuno nebitno jesu li u nekadašnjim »partijskim školama« *odškolorani* u tom duhu, ili su iz pragmatičnih razloga samo preuzeli uspješno potvrđenu praksu.

Pitanje koji se položaji i uloge u društvenoj strukturi najčešće koriste za pokretanje moralno poduzetničke aktivnosti u izravnoj je vezi s pitanjem kakva je i za koje društvene aktere najveća korist od simboličkog ustrajanja na umjetnim podjelama. Kako je već naglašeno, na područjima kulture i ekonomije, koja u najširem smislu uključuju niz ljudskih stvaralačkih aktivnosti, očekuju se konkretni, vidljivi i mjerljivi proizvodi. Za vrednovanje su se takvih proizvoda ili konačnih rezultata poduzetih aktivnosti razvili jednako brojni nizovi univerzalno primjenjivih kriterija, primjenom kojih se može odgovoriti na pitanje o korisnosti nekog proizvoda, vrijednosti nekog znanstvenog dostignuća ili umjetničkog djela, cijeni određene usluge i sl. Za razliku od ekonomije i kulture, na političkom području kriteriji za procjenu odgovornog djelovanja usmjerenog javnom i općem dobru značajno ovise o trajanju demokratske tradicije i demokratskoj osjetljivosti i svijesti građana. U društvima s demokratskim deficitom te dugom poviješću izloženosti nedemokratskim režimima i navikama, među koja se ubraja i hrvatsko društvo, takvi razrađeni kriteriji nisu dovoljno prisutni kod većine društvenih članova. Stoga politički akteri, posebno vladajuće strukture, relativno lakim metodama manipulacije mogu izbjegavati političku odgovornost za svoje greške i propuste, ali i kaznenu odgovornost za namjerno kreirane odluke koje su prouzročile dramatične probleme za život građana.

Premda je zdravorazumski dohvatljivo da strategije ovakvog poduzetništva zamjenjuju klasične vrijednosti poduzetništva, poput inovacije, usavršavanja znanja i kompetentnosti, hrvatsko društvo, kako u preddemokratsko i totalitarno doba, tako i posttotalitarnom vremenu, ustraje i ne skreće s puta *moralnog poduzetništva*. To je posebno vidljivo u grčevitim pokušajima da se obrambeni rat za nezavisnost, a time i Vukovar, instrumentaliziraju tako što će se jednostavno presložiti u »ladice« ideoloških podjela naslijeđenih iz vremena Drugog svjetskog rata. Unatoč zdravom razumu i iskustvu još uvijek prisutne i aktivne populacije, manipulacije mitovima i predrasudama opstaju u svojoj *ili-ili* logici. Instrumentalizacija žrtava, dramatično prozivanje »svih onih koji nisu iskreni prijatelji«, i veličanje svoje potpore i skrbništva kao oblici političke strategije u ratnoj i poslijeratnoj društvenoj stvarnosti, pokazali su se kao uspješni modeli skreta-

nja pozornosti javnosti od nerazjašnjenih, sumnjivih, pa sve do po posljedicama krajnje zloćudnih aktivnosti, koje se nalaze u temeljima moralne i ekonomske krize našeg društva. Gotovo je i suvišno reći da prevlast takvih političkih strategija, pogotovo uz sveprisutnu neupitnost političkih intervencija u profesionalne strukture te nedostatak demokratskog iskustva i svijesti, značajno usporavaju ili potpuno priječe put prema spoznaji uzroka problema, kao i strateškom osmišljavanju pristupa njihovom rješavanju.

Stoga se na pitanje koji društveni članovi najčešće posežu za aktivnostima iz spektra moralnog poduzetništva, kao jedini logičan, nameće odgovor: oni članovi društva koji iz takvog oblika poduzetništva ustrajno i bez ikakvih rizika u smislu odgovornosti pred javnošću izvlače siguran profit. To su politički akteri, i to prema stupnju umiješanosti, prije svih oni koji sudjeluju u kreiranju izvršnih odluka na nacionalnoj, regionalnoj i lokalnoj razini upravljanja. Potom i svi ostali politički akteri koji više ili manje pasivno promatraju što se događa. Oni koji su na primjer oporba na nekoj od razina upravljanja, recimo nacionalnoj, i sami koriste iste pogodnosti političkog kadroviranja i nepreuzimanja odgovornosti za pogrešne i štetne odluke, ako su izravni sudionici u regionalnim ili lokalnim strukturama vlasti. Neovisno o činjenici trenutačnog sudjelovanja ili nesudjelovanja u strukturama upravljanja, pa čak i neovisno o javnoj percepciji pojedinog aktera u smislu političke ne/potrošenosti ili dokazane ne/umiješanosti u razne afere, sudionici političkog života u svakoj po vlastiti status kriznoj situaciji, jednako vješto i koristeći desetljećima nepromijenjenu argumentaciju, krivicu i odgovornost preusmjeravaju na »one druge« (Matić i Dremel, 2011.). Po svemu sudeći, u takvim se okolnostima i stabiliziranim odnosima društvene moći krije ključ razumijevanja dugovječnosti manipulativnih struktura, o čemu će biti govora u nastavku teksta.

Uzroci otpornosti struktura manipulacije

Kako bi se razumio ukupni kontekst obnavljanja i održavanja moralno poduzetničke prakse, potrebno je raspraviti barem dva važna pitanja. Prvo, zbog čega politički akteri mogu dobro živjeti od prakse moralnog umjesto ekonomskog i kulturnog poduzetništva te, drugo, kamo nas vodi moralno poduzetničko nadglasavanje, umjesto rješavanju realnih strateških problema na području gospodarstva i kulture, unaprijeđenju ljudskih prava i ukupne kvalitete života? Uz nedvojbenu odgovornost političkih aktera za ustrajno obnavljanje i nerizično gomilanje moralno poduzetničkog profita, svakako je potrebno raspraviti ukupne strukturalne uzroke održavanja obrasca moralnog poduzetništva, a tu se konač-

no ulazi u područje nepostojanja poduzetničke i demokratske svijesti na svim društvenim razinama.

Demokratizacija društvenog prostora i društvenih odnosa podrazumijeva praksu da posjednici prevladavajuće količine društvene moći ne mogu unedogled i bez ozbiljnijeg otpora ostvarivati svoje specijalne i privatne interese. Naprotiv, u demokratski uređenim društvima, velika je vjerojatnost da će unatoč poziciji vlasti, političke elite, prije svega zahvaljujući izoštrenoj demokratskoj svijesti svojih birača, ali i dobro usklađenoj pravnoj strukturi, vrlo teško izbjeći sankcije političke odgovornosti ako ne ispune očekivanja demokratske javnosti. Iz demokratski deficitarne perspektive hrvatskog društva još je značajnije da se odgovornost ne zaustavlja na moralnoj i političkoj dimenziji, već da uključuje i kazneni progon uz oduzimanje ukupne imovine, a za to se ne mora utvrditi izravna kriminalna aktivnost, već je dovoljno dokazati da su odgovorni politički akteri, samom svojom pasivnošću ili nemarom, doprinijeli prouzročenoj šteti.

Stoga se u društvima sa stabilnom demokratskom tradicijom, uza sve pojedinačne moralno dvojbene primjere pa i konkretne kriminalne i korupcijske aktivnosti pojedinaca, od političkih aktera kao društvene skupine sustavno očekuje, provjerava i procjenjuje rad za zajedničku korist ili opće dobro. Ako se takva uzajamnost demokratskih očekivanja i aktivnosti stabilizira kroz dulje vrijeme, zajedničko će iskustvo članova jednog društva sugerirati postojanje predvidivog i raspoznatljivog obrasca unutar kojeg se svaki prihvatljiv društveni cilj može ostvariti prihvatljivim i socijalno poželjnim sredstvima. Posljedično se institucionaliziraju društveni odnosi u kojima se svaka poštena i moralna aktivnost u konačnici isplati. U tom je slučaju moguće govoriti o postojanju i važenju stabilnih i provjerenih obrazaca u svim društvenim odnosima, a posebno o važenju jasnih i mjerljivih kriterija u profesionalnim odnosima. Na dijametralno suprotnoj strani od društava uređenih demokratskih standarda, ljudskih prava i sloboda građana nalazi se društvena stvarnost u kojoj mehanizmi formalne socijalne kontrole dopuštaju pojedinačnoj devijantnosti da ostane nekažnjena, ili se kazneni progon čak namjerno izbjegava. Takvi su slučajevi zabilježeni i u hrvatskoj društvenoj stvarnosti proteklih godina, kada su se neke zločinačke i kriminalne aktivnosti od strane pojedinih odgovornih društvenih aktera pokušavale opravdati ratnim i poratnim okolnostima, ali i u ime »viših ciljeva« poput »stvaranja države«, čime se otvara široki prostor mogućnosti da zločin, kriminal, korupcija i politička neodgovornost od pojedinačnog ekscesa postanu redovita pojava (Matić, 2003.). U takvom okruženju, nepoželjni i sramotni primjeri vremenom postaju uzori, a ratni profiteri pretvaraju se u »afirmirane poduzetnike«. Potom, njihovim odlukama, uz političko pokroviteljstvo, a »u ime razvoja«, članovi društva koji su desetljećima stvarali društvena dobra, preko noći ostaju bez

svog udjela i bez radnih mjesta. Istodobno, drugi, a posebno mlađi članovi društva promatraju i donose zaključke: ako bogatstvo stečeno prijevarom i nasiljem ostaje u rukama počinitelja, ako se takva nedjela ne mogu i ne žele sankcionirati, tada vrline kao što je marljivo učenje, poštenje i pravednost nisu dobar izbor za uspjeh. Naprotiv, donose neizvjesnu budućnost u kojoj opet presudne odluke donose upravo društveni akteri čije su kriminalne aktivnosti i bezobzirnost prouzročile trajne strukturalne poremećaje (Matić, 2003.). Budući da zakon ne može sustići velike prekršitelje i dužnike, pokradeno društveno bogatstvo, a sada »zajednički dug« vraćaju ostali građani čiji je standard ionako uzdrman bezzakonjem. Takvo društvo ne jamči svojim članovima da će znanje, kreativnost, poštenje i marljivost biti nagrađeni. Naprotiv, poštivanje zakona i dobronamjerno predlaganje novih rješenja uglavnom nailazi ili na zid bezlične i disfunkcionalne birokratske procedure ili na sumnjičavost i nepovjerenje, pa čak i na osude i progon od strane društvenih aktera koji u svojim rukama drže poluge političke i ekonomske moći.

Otpornost i trajnost struktura manipulacije moralnog poduzetništva osigurana je sinergijom svih spomenutih partikularnih interesa, ali ne treba nikako zaoboraviti ni demokratsku i mentalnu »lijenost« građana, čije su navike i način razmišljanja u velikoj mjeri oblikovane totalitarnim obrascima. U najeksplicitnije momente totalitarnog naslijeđa ubraja se autoritarna svijest, koja se očituje nedostatnim samopoštovanjem, niskim povjerenjem u svoje mogućnosti i prosudbe i izrazitom potrebom za pokoravanjem vodi bez obzira na to je li riječ o osobi ili interesnoj skupini. U takvim okolnostima akteri manipulacije relativno bezbrižno mogu zanemariti jedno od bitnih načela demokracije a to je odgovorno upravljanje, održavajući privid nezamjenjivosti modelom vladanja tj. centralizirane kontrole svakog, pa i najmanjeg, društvenog dijela. Umjesto argumentiranog dijaloga, uključivanja građana u izbor najodrživijih rješenja i odgovornih odluka, vladalačka se pozicija čuva i brani nizom manipulativnih modela sastavljenih od konačnih istina, predrasuda i mitova. Ipak, kao što je dobro poznato: svim je ljudima moguće manipulirati neko vrijeme, nekima je moguće manipulirati sve vrijeme, ali nije moguće svim ljudima manipulirati sve vrijeme.

Razotkrivanje manipulacije i reakcije manipulatora

Manipulacija traje sve do trenutka u kojem lako iskorjenjiva individualna kritika prerasta u kritičnu količinu građanske svijesti o tome da se za svaki posao mogu a potom moraju provjeriti i izračunati učinci u smislu nastalih posljedica. Iz perspektive manipulatora, trenutak kada se netko usudi postaviti pitanje o konačnom ishodu ili o mjerljivoj koristi i šteti izgleda prilično nestvarno, jer se ve-

čina planiranja i ukupnih napora odnosi na prikrivanje stvarnih motiva. Zbog toga često sam manipulator sebi i svojim aktivnostima počinje pripisivati nadnaravne mogućnosti i zasluge.

Stoga je reakcija nositelja manipulacije, na prvi prodorniji »zvižduk« i početak razotkrivanja, prepoznatljiva i predvidiva na tri osnovne razine, uz napomenu da se još uvijek govori o posttotalitarnom društvu, kakvo je hrvatsko, koje je zadržalo ne samo istu logiku i načine prezentacije, već i veliku većinu naslijeđenih aktera.

Prva razina reakcije traje kratko i ispunjena je iznenađenjem i nevjericom, pa je najbolje ocrta slika prodornog »zvižduka« pored uha nekoga tko je duboko usnuo, a koja je jednaka predvidivoj reakciji spavača zalivenog velikom količinom hladne vode. Postaviti otvoreno pitanje nositelju ili sudioniku manipulacije, iz čega je posve vidljiva nedvojbena upućenost onoga koji pita, znači dovesti u pitanje, ni manje ni više nego os oko koje je brižno izgrađivana ukupna stvarnost i oko koje se okreće cijeli svijet autora manipulacije.

Zato je sljedeća razina reakcije, premda još uvelike rezultat nevjerice, uglavnom ispunjena provalom srdžbe, popraćene frazama nastalim i duboko ukorijenjenim u vremenu totalitarnih simbola i vrijednosti, a koje se predvidivo odnose na osudu svega reakcionarnog, nedomoljubnog, neprijateljskog i izdajničkog.

Na trećoj se razini reakcije na razotkrivenu manipulaciju konačno uključuje i racionalni pristup te se ovisno o procjeni nastale štete i realne moći kojom raspolažu nositelji manipulacije, »zviždači« tj. pobunjenici neutraliziraju instrumentima »batine« ili mrkve. Tako će, što je puno puta viđeno, batina biti namijenjena organizatorima »zavjere«, koji će za primjer svima doživjeti nepovratnu osudu i eliminaciju (od simboličke do fizičke), dok će se onima koji su »zavedeni« velikodušno ponuditi »nova šansa povratka na pravi put« kako bi se »po tko zna koji put potvrdila dobrotu i velikodušnost« nositelja vlasti. Svim drugim građanima slijedi pouka o ozbiljnosti situacije u kojoj će uvijek »spremni neprijatelj iskoristiti i najmanju sumnju i slabost«. Budući da se ulažu iznimni naponi i sredstva kako bi struktura manipulacije ostala trajno neprozirna i neprohodna, od građana se kao od objekta manipulacije ne očekuje da će uopće htjeti »otvoriti oči« ni da će izigrati dodijeljenu ulogu. Očekuje se lojalnost, pasivnost i nadasve zahvalnost za privilegij življenja u »savršenom društvu«, a to nikako ne uključuje znatizelju, samostalno razmišljanje, propitivanje i traženje objašnjenja za bilo koju odluku, kamoli da će itko tražiti nešto drugo ili nešto povrh. Ako su posljedice neodgovornosti, loših strateških odluka, nepoštenja i krađe toliko očite i nepopravljive, koriste se »spinovi« za preusmjeravanje pozornosti kao viši, također provjereni, oblik manipulacije, prepoznatljiv po frazama: »krivi su

oni«... (krivac se imenuje ovisno o ideološkom ishodištu manipulatora), »ali na sreću mi smo tu« i sl. Konačni je oblik obrane manipulacije po svojim mogućim posljedicama najzlokobniji, jer uključuje lov na »žrtvenog jarca« i moguću izgradnju atmosfere linča, unatoč tome što se većina građana deklarativno opredijela za izgradnju demokracije i činjenici da je riječ o društvu koje je danas formalno član zajednice u kojoj vladaju najviši demokratski standardi, kako se iz prostora Europske unije govori o njoj samoj. Uz potrebu sagledavanja i najradikalnijeg scenarija razotkrivanja manipulacije, slijedi analiza očekivanih posljedica dugogodišnje izloženosti društva moralnom poduzetništvu i manipulaciji putem predrasuda i mitova.

Društvene posljedice dugotrajnog moralnog poduzetništva i političke manipulacije predrasudama i mitovima

Posljedice se manipulacije i moralnog poduzetništva u svakodnevnom životu očituju kao snažan inhibitor neometanog ekonomskog i političkog društvenog razvoja. Manipulacija vukovarskom simbolikom i zadržavanje u okvirima predrasuda i mitoloških obrazaca rezultirali su konkretnim mjerljivim neuspjesima na ekonomskom području. Ekonomske posljedice vidljive su u materijalnoj šteti koju stvaraju nestručne, neodgovorne i neodržive odluke, do kojih dolazi tako što se umjesto transparentnog popunjavanja radnih mjesta izborom na osnovi stručnosti, dokazanog znanja i objektivno provjerljivih kompetencija, u državnj, regionalnoj i lokalnoj upravi političkom voljom odozgo postavljaju kadrovi koji dokazano ne mogu razumjeti kako funkcionira tržište ili kako iskoristiti kapital i resurse.

Sljedeća dobro poznata i jednako opasna posljedica vidljiva je u samom političkom životu kao trajno obnavljanje ideološkog sukoba, koji se ne može izbjeći sve dok se govor o razotkrivanju »neprijatelja«, »izdajica« i »zločinaca« uvođi kao konačni, a prema dramaturškom okviru koji je pripremio govornik i kao ključni argument koji dokazuje »zločinački karakter« aktera o kojemu se govori. Okupirani medijski prostor, vrijeme i energija javnosti koja se potom pokrene i traje, dokazuju kako je stara ideološka matrica itekako bogata riznica za skretanje pozornosti s vidljivih i mjerljivih problema, a posebno s njihovih uzročnika, čime se izravno i trajno priječi razvoj demokratskih odnosa i vladavine prava (Matić i Dremel, 2011.). Jednako je uspješno stvorena čvrsta osnova za niz različitih političkih *spinova*, od kojih svaki može probuditi emocionalni angažman, uvijek i u svakom novom slučaju samo destruktivnog karaktera, jer su neovisno o nenadoknadivim posljedicama usmjereni ostvarenju nećijih partikularnih, specijalnih, egoističnih (političkih i ekonomskih) interesa.

Zaokupljenost građana temama i inicijativama koje su posljedice manipulacije predrasudama i mitovima ima svoje jasno ishodište i dirigitiranu strukturu. Nedostatak hrabrosti i volje za raščišćavanje nagomilanih nepravdi odgađa mogućnost da se otkriju stvarni počinitelji materijalnog i moralnog pustošenja društva te da se bez emocionalno nabijenih ideoloških skretanja pozornosti dug naplati i vrati građanima od konkretnih osoba s imenom i prezimenom. U okolnostima u kojima su krivi »svi oni« zapravo nitko nije kriv, ali svatko može biti proglašen krivim, samo ako nositeljima moći u nekom trenutku to bude odgovaralo. U međuvremenu se gomila energija, koja, ako nije usmjerena prema zajedničkim ciljevima i izgradnji budućnosti, vrlo lako postaje destruktivna. Sve to govori u prilog pobuni koja bi imala smjer kretanja odozdo prema gore, što naravno nije prihvatljivo onima gore koji bi se našli na udaru. Takav ishod žele izbjeći ne samo stvarni krivci koji su ekonomski opustošili društvo, već i njihovi politički saveznici. Teško je među onima koji su se do sada izmijenili na strateškim položajima pronaći političke aktere koji su energiju usmjeravali na rješavanje osnovnih problema, tj. na raščišćavanje nepravdi na ekonomskom području. Većina je ostavila dojam neživljenja iste stvarnosti i isključive zainteresiranosti za specijalne ciljeve. Neki čak djeluju kao da bi mogli hladnokrvno i sa sigurne udaljenosti promatrati građanski rat samo kako bi sačuvali svoje položaje i privilegije.

Zaključak

Hrvatsko je društvo preživjelo agresiju i nadvladalo pokušaj izravnog uništenja čije se izravne štete još zbrajaju, a zbog nerazjašnjenih su sudbina nestalih u Vukovaru živa sjećanja gotovo netaknuta. I premda je više puta izgovoreno kako je svaki pokušaj manipulacije i političkog profitiranja Vukovarom dodatna viktimizacija, takva praksa ne posustaje, ne samo zbog bešćutnosti aktera manipulacije, već i zbog razine demokratske svijesti građana kao objekta manipulacije.

Relativna lakoća manipulacije instrumentalizacijom predrasuda i mitova objašnjiva je iz perspektive različitih komunikacijskih razina, jer se uključivanjem predrasuda intenzivira emocionalni diskurs, dok se istodobno zatvara prostor racionalnom. Svaki pokušaj racionalnog diskursa ili prolazi nečujno ili se na osnovu prve tipizacijske oznake smješta u jedan od dva suprotstavljena ideološka okvira, i tako mu se otupljuje argumentacijska oštrica. Za razliku od realnog poduzetništva, u kojemu je uspjeh utemeljen, vidljiv i mjerljiv isključivo na razini racionalnog diskursa, moralno se poduzetništvo ne može održati bez stalnog napajanja visoko pobuđenim emocijama, što je značajno jednostavnije ostvariti u društvu bez demokratske tradicije, bez navike tolerantne razmjene misli i sta-

vova, a sa viškom neraščišćenih taloga nepravdi i podjela. Zatvaranje prostora racionalnom pristupu, što se godinama uspješno ostvaruje u nerealnom moralnom poduzetništvu, u konačnici dugoročno onemogućuje izlaz iz začaranog kruga realnih zločina i nepravdi, a sve dok je ukupni komunikacijski proces zatvoren u strukturi predvidivog uzroka i predvidive posljedice. Za izlaz je potrebna hrabrost donošenja bezinteresnih održivih odluka, jer samo su takve odluke otporne na kušnju vremena i na skrivene ciljeve i interese manipulatora.

Budući da se takav pristup još ne nazire, može se očekivati dugoročno suočavanje s nizom posljedica dugotrajne manipulacijske prakse, koja je proizvela neprocjenjivu štetu po hrvatsko društvo. Kao što nije moguće nadoknaditi štetu koja nastaje kada se oduzme ljudski život, tako je svaki novi pokušaj da se na vukovarskim žrtvama ostvari politički profit, samo nastavak bešćutnosti kakvu su pokazali zločinci dok su razarali grad i ljudske živote. I kao što je štetu od političke manipulacije i moralnog poduzetništva Vukovarom moguće nazvati neprocjenjivom i nenadoknadivom, tako je i očekivanu štetu koju će po hrvatsko društvo imati ustrajnost u političkoj manipulaciji moguće nazvati konačnom ili »totalnom«.

Literatura

- N. ABERCROMBIE, S. HILL, B. S. TURNER (2008.), *Rječnik sociologije*, Zagreb: Naklada Jenski i Turk.
- E. ARONSON, D. T. WILSON, M. R. AKERT (2005.), *Predrasude: kako nastaju i kako ih smanjiti*, *Socijalna psihologija*, Zagreb: MATE, 414-454.
- R. BARTHES (1957.), *Mythologies*, Paris: Seuil.
- H. BECKER (1963.), *Outsiders: Studies in The Sociology of Deviance*, Glencoe: Illinois Free Press.
- W. BENJAMIN (1971.), *Uz kritiku sile*, Zagreb: Razlog.
- P. BOURDIEU (2011.), *Distinkcija: društvena kritika suđenja*, Zagreb: Izdanja Antibarbarus.
- S. COHEN (1973.), *Folk Devils and Moral Panics*, London: Paladin.
- F. FUREDI (2008.), *Politika straha: s onu stranu ljevice i desnice*, Zagreb: Izdanja Antibarbarus.
- A. GIDDENS (2007.), *Sociologija*, Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- D. JARY, J. JARY (1995.), *Collins Dictionary of Sociology*, Glasgow: Harper Collins Publishers.
- B. MALINOWSKI (1944.), *A Scientific Theory of Culture*, Oxford: Oxford University Press.
- R. MATIĆ, A. DREMEL (2011.), *Moralno poduzetništvo u disfunkciji nacionalnog i regionalnog društvenog razvoja*, u: A. ŠUNDALIĆ, K. ZMAIĆ, T. SUDARIĆ (ur.), *Gospodarske i kulturne odrednice regionalnog identiteta*, Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Ekonomski fakultet u Osijeku, Poljoprivredni fakultet u Osijeku, 155-166.
- R. MATIĆ (2010.), *Funkcionalna razina povjerenja*, u: D. ŽIVIĆ, S. CVIKIĆ (ur.), *Mirna reintegracija Hrvatskog Podunavlja: znanstveni, empirijski i iskustveni uvidi*, Zagreb — Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Biblioteka Zbornici, knjiga 18, 243-260.

R. MATIĆ (2003.), Struktura predrasuda i stigmatizacija, *Zbornik Pravnog fakulteta u Rijeci*, 24 (2), 843-856.

R. MATIĆ (2003.), *Društvena promocija bezakonja: uvod u sociologiju devijantnosti*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.